

Pasztor, Maria

O polsko-francuskiej współpracy kulturalnej i naukowej na przykładzie działalności stowarzyszenia "Les Amis de la Pologne" w latach 1919-1940

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 37/2, 173-192

1992

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Maria Pasztor
(Warszawa)

O polsko-francuskiej współpracy kulturalnej i naukowej
na przykładzie działalności stowarzyszenia
„Les Amis de la Pologne”
w latach 1919-1940

Część I
lata 1919-1924

Obok działających na terenie Francji zasłużonych i oficjalnie popiera-
nych przez Drugą Rzeczpospolitą instytucji naukowych, wywodzących
swój rodowód z wieku XIX — Towarzystwa Historyczno-Literackiego w
Paryżu, Biblioteki Polskiej czy założonej w 1893 r. Stacji Naukowej PAU
oraz Centrum Studiów Polskich¹ — na uwagę zasługują powstałe w roku
1919 stowarzyszenia „Les Amis de la Pologne” i „France — Pologne”. O
ile pierwsze grupując w swych szeregach ludzi nauki, zarówno Francuzów
jak i Polaków prowadziło przede wszystkim badania naukowe i organizo-
wało działalność odczytową oraz wydawniczą przeznaczoną dla francu-
skich środowisk intelektualnych i ludzi szczególnie zainteresowanych
sprawami Polski, to powstałe z inicjatywy Francuzów (i skupiające wyłą-
cznie swych rodaków) *Les Amis de la Pologne* nastawione było na szeroką
działalność popularyzatorską w szerokich kręgach społeczeństwa francu-
skiego zwłaszcza na prowincji. Społeczeństwo to przez wybór deputowa-

¹ O instytucjach tych szeroko pisali: D.Redcowa: *Polska Stacja Naukowa w Paryżu (1893-1926)* i B.Jaczeński, *Biblioteka i Stacja Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności w Paryżu w latach 1926-1939*, (w:) *Polska Stacja Naukowa w Paryżu w latach 1893-1978*, Wrocław 1982.

nych wywierało niebagatelny wpływ na kierunek polityki rządu. Stowarzyszenie nie rezygnowało przy tym z idei nawiązania i rozszerzenia współpracy kulturalnej i naukowej między Polską a Francją. Pragnęło też przyciągnąć poza środowiskiem urzędniczym i małomiasteczkowym koła prowincjonalnych polityków i koła uniwersyteckie, szeroko wychodząc poza formy działalności typowe dla tego rodzaju organizacji. Ze względu na swą rolę i osiągnięcia w tej materii zasługuje ono — jak sędzę — na zainteresowanie.

W systemie wersalskim, a szczególnie w pierwszych latach powojennych zwycięska Francja odgrywała czołową rolę w polityce międzynarodowej. Powstałe po I wojnie światowej państwa środkowo-europejskie: Polska, Czechosłowacja, Jugosławia rywalizując nieraz ze sobą szukały w niej oparcia. W tym celu starały się pozyskać wpływowe grupy Francuzów tworząc stowarzyszenia i organizacje przyjaźni z tymi krajami; celem pozyskania francuskiej opinii publicznej.

Wśród ośrodków polskich na Zachodzie najpoważniejszą rolę w latach 1917-1919 odgrywał Komitet Narodowy Polski. Program społeczny i ideowy KNP ułatwiał mu porozumienie z prawicowym rządem Clemenceau i kierowniczymi kołami francuskiej armii. Uznanie KNP przez Francję, a potem mocarstwa zachodnie (jesień 1917) za oficjalną reprezentację polską sprawiły, że jego agendy na terenie Francji odgrywały liczącą się rolę. Poprzez swoje wydziały: polityczny, prasowy, studiów, wydawnictw i propagandy KNP posiadał faktyczny monopol na informowanie zachodniej opinii publicznej o sprawach Polski i jej dążnościach do odbudowy własnego państwa. Podjęta w tym kierunku długofalowa akcja propagandowa zmierzająca do spopularyzowania stanowiska polskiego wśród francuskiej elity politycznej, finansowej i intelektualnej natrafiła jednak początkowo na poważne trudności. W szczególności lansowana koncepcja Polski jako „przedmurza Zachodu”² oddzielającego Niemcy od zrewolucjonizowanej Rosji nie natrafiła w latach 1917-1918 na zrozumienie opinii francuskiej. Aż do klęski militarnej „białych” — gen. Judenicza i Denikina w II poł. 1919 r. koła finansowo-polityczne Francji łądziły się nadzieją rychłego obalenia rządów bolszewickich w Rosji³.

2 J.Faryś: *Koncepcje polskiej polityki zagranicznej 1918-1939*, Warszawa 1981, s. 78.

3 Jeszcze w marcu 1917 r. rząd francuski złożył na ręce ambasadora rosyjskiego Izwołskiego *désintéressément* w sprawie ustalenia przyszłych granic zachodnich carskiego imperium. Mocarstwa zachodnie traktowały sprawę polską jako wewnętrzną sprawę Rosji.

Gdy nadzieje te zawiodły uznano rolę Polski jako zapory przeciw bolszewizmowi⁴. W rezultacie Wydział Propagandy KNP mógł liczyć na współpracę z organizacjami takimi jak: l'Aide Morale, Ligue Française, Ligue l'Education Nationale oraz z rządowymi agencjami propagandowymi: Haut Commisariat de Propagande contre la Propagande Ennemi, Conférence au Village czy Société de Propagande Nationale⁵. Przeciwni stawianiu na Polskę byli wpływowi radykałowie, a także socjaliści, dla których — jak oceniał ich deputowany E.Mayeras — „Polska stała się nadzieją reakcji w Europie”⁶. Organizowane przez Wydział Propagandy KNP w Paryżu i na prowincji wykłady⁷, koncerty, wystawy miały na ogół niewielki zasięg. Spowodowane to było także szczupłością środków i dotacji. W sprawozdaniu Biura Propagandy KNP czytamy, że odpowiadają one „propagandzie obliczonej na galicyjski powiat”⁸. Prawicowe koneksje KNP ograniczały też, w pewnym stopniu jego oddziaływanie na ogół francuskiej opinii publicznej. Brak funduszy nie pozwalał KNP na subwencjonowanie prasy francuskiej, co było zjawiskiem powszechnym, lansowania w niej wizji Polski Niepodległej, a także przeciwstawiania się nieżyczliwym Polsce postawom płynącym nieraz z Anglii.

W celu wzmocnienia działań propagandowych utworzono w połowie grudnia 1918 r. specjalną Komisję Propagandy, która zbierając się raz na tydzień, omawiać miała projekty poczynić i porozumiewać się przy ich wykonywaniu⁹. W jej skład weszli m.in. kierownik Wydziału Propagandy KNP, Jan Rozwadowski oraz współpracownicy francuscy: Georges Bienaimé, Jacques Puchet, Alma Tadema, Rose Bailly. Zintensyfikowaniu tych poczynić miało służyć powołanie w marcu 1919 r. z inicjatywy

4 Konieczność silnej Polski jako antybolszewickiej zapory i czynnika antyniemieckiego podkreślał zredagowany na Quai d'Orsay (w końcu 1919 r.) memoriał dotyczący polityki zagranicznej Francji. J.Clemanceau przy okazji otrzymania doktoratu honoris causa U.J. stwierdzał: „Najpoważniejszą rzeczą jest, że wszyscy chcemy Polski silnej i wielkiej, z mojej strony możecie być pewni, uczynię wszystko, aby cel ten osiągnąć”. Cyt. za: J.Łaptos: *Francuska opinia publiczna wobec spraw polskich w latach 1919-1925*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1983, s. 12.

5 Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Komitet Narodowy Polski (dalej: KNP), t. 339, s. 16-17.

6 J.Łaptos, dz. cyt., s. 20.

7 AAN, KNP, t. 339, s. 18.

8 Tamże.

9 Tamże, s. 18.

współpracującej z KNP Rose Bailly¹⁰ stowarzyszenia "Union Française des Amis de la Pologne" z siedzibą w Paryżu, najpierw przy 5, rue Georges V, a potem 7, rue de Poitiers. Stawiała ona sobie za zadanie „ożywienie dawnej przyjaźni polsko-francuskiej” oraz ponowne jej zacieśnienie” w celu przygotowania sojuszu między obydwoma krajami”. Wspólnym celem miała być walka „contre le germanisme et contre le bolchévisme”¹¹. W okresie późniejszym, wobec trudnej sytuacji materialnej Polski wysunięto też program pomocy materialnej¹².

Swoje zadania Stowarzyszenie Przyjaciół Polski zamierzało osiągnąć przez upowszechnianie we Francji wiedzy o Polsce, oddziałując na społeczeństwo francuskie za pomocą różnego rodzaju akcji oświatowych, propagandowych, kursów, koncertów, występów artystycznych, obchodów, a w przyszłości ustanowienia stypendiów studenckich, wymianę młodzieży i organizowanie wycieczek do Polski. Nie zapomniano o pracach popularnonaukowych, wydawaniu broszur, organizacji bibliotek gromadzących dzieła o Polsce oraz o przekładach polskich książek¹³. Stowarzyszenie zapowiadało przyjmowanie do swych szeregów młodzieży akademickiej, a nawet szkolnej oraz zbiorowo organizacji młodzieżowych, w tym także sportowych. Szczególną uwagę poświęcano nauczycielom zachęcając ich do upowszechniania w trakcie procesu dydaktycznego wiadomości o Polsce, jej historii, geografii, ekonomii i kulturze. Gdzie było to możliwe, zalecano otwarcie kursów języka polskiego¹⁴.

W skład Stowarzyszenia wchodził członkowie honorowi, członkowie założyciele i członkowie zwyczajni, którzy uzyskali akceptację Zarządu Głównego (Comité Directeur). Warunkiem członkostwa było posiadanie obywatelstwa francuskiego oraz płacenie składek (1 franka od członka zwyczajnego i 20 franków od członka założyciela). Sekretarzem general-

10 Rose Bailly jeszcze w okresie wojny (listopad 1916 r.) wydała broszurę *Petit Histoire de Pologne*, subwencjonowaną przez „Comité Français pour la Pologne Michelet — Mickiewicz” oraz w ścisłej współpracy z „Ligue Française pour la Pologne Libre” (przewodniczący Charles Richet). R. Bailly propagowała sprawę polską w czasie I wojny światowej. Zob. AAN, KNP, t. 339, s. 17.

11 „Raviver l'acienne amitié franco-polonaise et resserrer les liens moraux qui unissent la France et la Pologne afin de préparer une alliance entre ces deux pays”. „contre le germanisme et bolchévisme”. Union Française des Amis de la Pologne, Status de Association, art I b.d., Biblioteka Polska w Paryżu zespół nieuporządkowany (dalej: BPP).

12 Rapport sur l'activité des Amis de la Pologne au 30 juin 1922, s. 1, BPP.

13 Union Française..., Statuts..., art. 1 i 2, BPP.

14 Union des Amis de la Pologne, BPP.

nym *Les Amis de la Pologne* została Rose Bailly, a jego przewodniczącym deputowany do Zgromadzenia Narodowego. Louis Marin. Dzięki energicznej akcji sekretarza generalnego skupiło ono tak wybitne postacie jak m.in.: marszałkowie Frabncji Joseph Joffre, Philippe Pétain, Ferdinand Foch; generał Maxime Weygand, kardynał Baudrillart, członkowie Akademii Francuskiej: Louis Barthou (przyszły minister spraw zagranicznych); wybitny filozof i pisarz, laureat lirterackiej nagrody Nobla Henri Bergson; pisarze: Paul Bourget i Jean Richepin; profesorowie Collège de France: Abel Lefranc, Georges Renard oraz Sorbony: André Lalande, Matruchot, Fortunat Strowski; członkowie Instytutu Francuskiego: historyk Georges Lacour — Gayet, bracia Alfred i Maurice Croiset. Na liście „adhérents” znaleźli się ponadto prefekci, merowie, profesorowie liceów świeckich i zakonnych¹⁵. Nie zabrakło też Francuzów, którzy już wcześniej pracowali w Wydziale Propagandy KNP jak Henri Grappin, wspomniany Georges Bienaimé związany z Rose Bailly od czasów działalności w Ligue Française pour la Pologne Libre¹⁶, współdziałających uprzednio z KNP jak A.Lichtenberg, Matruchot (Président de l’Aide Morale), L.Robelin (délégué général de l’Union des Associations Françaises contre la Propagande Ennemie). Wspomniany skład zaważył — jak sądzę — w sposób decydujący na obliczu i charakterze stowarzyszenia, choć formalnie podkreślało ono apolityczność i neutralność w kwestiach religijnych¹⁷.

Rola dominująca przypadła Zarządowi Głównemu będącemu najwyższym organem wykonawczym. Jego trzon stanowili: sekretarz generalny, skarbnik i „plusieurs membres consultatifs”¹⁸. Decydował on o kierunku działania stowarzyszenia, koordynował akcję komitetów lokalnych, reprezentował je w kontaktach z innymi organizacjami, inicjował akcje propagandowe, kulturalne, oświatowe, dostarczał publikacji i broszur¹⁹. Do jego zadań należało wysyłanie artykułów do prasy, prelegentów na konferencje, udział w maniifestacjach przyjaźni polsko-francuskiej²⁰. Zarząd Główny proponował też zmiany statutu, dysponował zasobami finanso-

15 *Les Amis de la Pologne*, sprawozdanie, bd., BPP.

16 Rose Bailly propagowała sprawę polską w okresie I wojny — „Je vois avec plaisir que vous n’abandonnez votre active propagande polonaise” — pisał do R.Bailly, G. Bienaimé, Paris, 19 06 1916. BPP.

17 *Union Française...*, statuts..., art., 2 i 5 BPP.

18 Tamże.

19 Tamże, art., 7, 8, 12.

20 Tamże, art., 12.

wymi stowarzyszenia, gromadził kapitał rezerwowy²¹, a także zwoływał Zgromadzenie Ogólne (l'Assemblée Générale²². Do tego ostatniego należało uchwalanie budżetu, zatwierdanie przedsięwzięć Zarządu, wyrażanie zgody na zmiany statutowe, wreszcie ewentualne rozwiązanie stowarzyszenia²³. Na dochody składały się wpisowe członków, składki, przyznane subwencje, darowizny, dochody z kapitału rezerwowego²⁴. Ofiarność członków okazała się niewystarczająca.

Od roku 1920 subwencjonował stowarzyszenie polski rząd w wysokości 1 000 franków miesięcznie plus 600 franków dla sekretarza generalnego. Rose Bailly pobierała dodatkowo pensję jako urzędniczka France — Pologne — organizacji, która powstała w 1919 r. i w odróżnieniu od „Les Amis de la Pologne” grupowała Polaków i Francuzów należących do elity intelektualnej promując zwłaszcza kontakty naukowe i gospodarcze między obydwojma krajami²⁵.

Od 1921 r. stowarzyszenie otrzymywało „zasilek” w wysokości 1 000 franków miesięcznie z tajnego funduszu Ministère des Affaires Etrangères²⁶. Z chwilą uruchomienia w Paryżu biura Sekretariatu Generalnego Polskiej Delegacji Kongresowej, a następnie od 15.08.1919 r. rozwiązania KNP, stowarzyszenie przeszło na utrzymanie polskiego

21 Tamże, art. 10, 13, 14.

22 Tamże, art. 11.

23 AAN, Ambasada RP w Paryżu (akta cytowane według sygnatur Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych), dalej ARPP, t. 3971, M.Zamoyski do centrali w Warszawie, Paryż, 10. 12. 1921.

24 AAN, Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych (dalej: AMSZ) t. 3971, MSZ do poselstwa polskiego w Paryżu, Warszawa, 25.11.1921.

25 „Son personnel (la Secrétaire Générale et le Secrétaire adjointe) ont reçu jusqu'ici leur traitement 1600F en tout, par mois) de la Légation de Pologne, par les bureaux France-Pologne. Son siège social a été jusqu'ici prêté par ces mêmes bureaux France-Pologne. Quelques unes seulement de ses publications ont été payées, soit par le Comité National Polonais, soit par les Bureaux France-Pologne. Note sur les „Amis de la Pologne” I, 1922, BPP, s. 2. Il est comprise dans les recettes la subvention de 700 F accordé par le Bureau de propagande de C.N.P. à nos conférenciers et dans les dépenses organisation des conférences”. AAN, KNP, t. 358.

26 „Il faut que nous fassions de suite une demande au ministre de Affaires Etrangères pour une subvention gale à celle de la France-Pologne. Voulez-vous vous charger de me la transmettre le plus tôt que vous le pourrez, car l'occasion est très bonne. (...) Voulez vous savoir que les Amis de la Pologne ont obtenu une subvention de 1 000 francs par mois sur les fonds secrets des Affaires Etrangères à garder naturellement confidentiellement. Je vais toucher les 12 000 francs représentant la subvention de l'anne 1921, et je vous les porterai aussitôt”. L.Martin do R.Bailly, Paris 26.03.1921, BPP.

poselstwa, a potem Ambasady Polskiej w Paryżu. Niestety stosunki między „Les Amis de la Pologne” i „France-Pologne” zajmującymi początkowo wspólny lokal przy rue de Poitiers układały się fatalnie. Często dochodziło do konfliktów na tle prestiżowym i finansowym. Zdaniem Rose Bailly, „France-Pologne” przedstawiało polskim władzom osiągnięcia „Les Amis de la Pologne” jako własne, co z kolei uniemożliwiało poselstwu właściwą ocenę tej organizacji i docenienie jego roli, a co za tym idzie, sprawiedliwą dystrybucję środków pieniężnych między obydwa stowarzyszenia²⁷. Z kolei France-Pologne i prezesujący mu poseł Noulens oskarżali Bailly o „niewłaściwe i nietaktowne zachowanie się w stosunku do France-Pologne i jej prezesa” oraz „szkodzenie sprawom francusko-polskim”. Zwracano uwagę, że chodzi R. Bailly głównie o sławę stowarzyszenia „Les Amis de la Pologne” i „zaspokojenie swej własnej ambicji” i że „wyobraża sobie, że w dyspozycji funduszem propagandowym głos mieć powinna”. Stąd pojawiły się propozycje cofnięcia, ewentualnie zmniejszenia subwencji przyznawanej „Les Amis de la Pologne” z budżetu „France-Pologne”²⁸. Obydwie strony odwoływały się do Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie, które z kolei stwierdzało, „że byłoby pożądanym, aby ze względu na niewątpliwie pożyteczną i cenną działalność p. Bailly sprawa została załatwiona w sposób możliwie polubowny, nie doprowadzając do ostrzejszych starć między oboma stowarzyszeniami”²⁹. Opuszczenie lokalu przy rue de Poitiers przez „Les Amis de la Pologne” zakończyło spory i współpracę, zapewne ze szkodą dla propagowania polskich interesów.

Statut „Les Amis de la Pologne” przewidywał utworzenie podporządkowanych organizacyjnie centrali paryskiej komitetów regionalnych. Ich przewodniczący byli wyznaczani przez Zarząd Główny, chociaż formalnie akcentowano ich autonomię i samodzielność³⁰. Zależność ta również dotyczyła finansów³¹.

27 „...Pour grand malheur, la Direction des Bureaux France-Pologne (...) a toujours présenté les beaux résultats obtenus par notre société comme venant des Bureaux France-Pologne, sans préciser davantage. Si bien que la Légation ne peut pas se rendre compte de l'importance de notre société...” R. Bailly do F. Skarbkowej, 17.10.1921. AAN, Ministerstwo Spraw Zagranicznych (dalej: MSZ), t. 3791.

28 M. Zamoyski do MSZ w Warszawie, 10 XII 1921, AAN, MSZ, t. 3791.

29 MSZ do M. Zamoyskiego, pisma RP w Paryżu, Warszawa, 4.10.1921, AAN.

30 AAN, MSZ, t. 3971, Rapport sur l'Activité des „Amis de la Pologne” (Rapport établi pour mars 1921).

31 Union Française des Amis de la Pologne, Status..., art. 5, BPP.

Zadaniem komitetów regionalnych było wspomaganie inicjatywy władz centralnych przez rozwijanie działalności kulturalnej, oświatowej, upowszechniającej obraz Polski jako najważniejszego sojusznika Francji w Europie Środkowej. Ponadto stawiano sobie za zadanie nawiązanie kontaktów polsko-francuskich na prowincji. Komitety lokalne powstawały z inspiracji i we współdziałaniu z Zarządem Głównym w Paryżu. Staraly się one zrzeszać elitę towarzyską oraz przedstawiciele miejscowego establishmentu³². Trudno jest dziś ustalić ogólną liczbę członków stowarzyszenia, nie mówiąc już i liczności poszczególnych comités régionaux. W czerwcu 1919 r. Rose Bailly w swym raporcie dotyczącym „Les Amis de la Pologne” pisała: „Nie jest możliwe podanie liczby członków nawet w przybliżeniu przed otrzymaniem sprawozdań komitetów regionalnych”³³. W 1921 r. według lokalnej gazety „Argus Soissonais” liczyło ono 5 000 członków. W okresie trzech miesięcy (od marca do czerwca 1919 r.) powołano komitety w Rennes, Caén, Lyonie, Vienne, Chambéry. W trakcie formowania były komitety w Marseille, Nantes i Redon. Czyniono wysiłki mające na celu ich powołanie w Albi, Carcasson, Toulouse Chateauroux, Beauvais, Limoges, Milhouse, Strasbourg³⁴. W następnych latach powstały nowe comités w Metz, Albi, St.Lô, St.Omer, Cognac, Bethume, Beaune. W trakcie formowania były komitety w Rochefort, Barcelonnette, Embrun Gap, Cherbourg-sur-Marne, Bourg, Macon, La Rochelle, Nîmes, Commercy³⁵. Należy przypuszczać, że liczba ich członków nie była zbyt duża, a byt niektórych miał charakter efemeryczny, skoro mimo tworzenia nowych ośrodków w sprawozdaniach późniejszych, dotyczących działalności stowarzyszenia w latach 1921-1922 nie znajdujemy powstałych jeszcze w 1919 r. kół lokalnych w Redon, Vienne, Chambéry. Mało lub zgoła nic nie wiemy o ich działalności w Arles, Nîmes, Albi, Draguignan, Bayonne, Limoges, Clermont-Ferrand, Rouen, Versailles, Grenoble, Lisieux, Beauvais, Laval czy Saint-Etienne i Le Havre. Niemniej w ramach „Les Amis de la Pologne” były zarejestrowane 42 komitety lokalne wlicając w to zapewne „groupes scolaires”, powstałe najpierw w największych liceach paryskich (Lycée Louis-le-Grand, Lycée Carnot, Victor Hugo, Montaigne oraz szkoły katolickie), a potem w Montmedy, Wersalu,

32 Rapport sur l'Activité des „Amis de la Pologne” au 30 juin 1922, BPP.

33 AAN, KNP, t. 358.

34 „Argus Soissonais, 18 Mai 1921 r.

35 AAN, KNP, t. 358.

Algierze³⁶. Zadaniem owych grup szkolnych było (podobnie jak komitetów regionalnych) kreowanie pozytywnego obrazu Polski w środowiskach młodzieży starszej przez rozpowszechnianie broszur informacyjno-propagandowych o Polsce, kart pocztowych, znaczków. Starano się o zapoznanie zrzeszonej w nich młodzieży z wybranymi fragmentami polskiej literatury, a także nawiązywanie korespondencji z polskimi uczniami³⁷. Grupy szkolne zajmowały się również zbieraniem książek francuskich dla młodzieży szkolnej w Polsce.

Do najaktywniejszych komitetów regionalnych należały komitety w Marsylii i Lyonie. Komitet marsylski powstał w kwietniu 1921 r. z inicjatywy Zarządu Głównego przy współpracy z konsulem w Marsylii³⁸. Konsulat wysunął sugestię co do obsady personalnej, proponując powierzenie godności honorowego prezesa miejscowym notablom: Louis Thibou, prefektowi departamentu Bouches — du — Rhône, merowi Marsylii — Flaissières oraz generałowi Monroë, komendantowi XV korpusu. W roku 1923 prezesem honorowym został generał Weygand. Prezesem był Charles de Larivière (zastąpiony w 1924 r. przez generała Tournade) autor szeregu prac z dziedziny Słowiańszczyzny, prezes w Komisji Słowiańskiej i Komitetu Stosunków Międzynarodowych przy miejscowej Izbie Handlowej, prezesem Rady Administracyjnej Loudovic Alec, naczelnik wydziału edukacji i sztuk pięknych. W skład komitetu honorowego weszli ponadto dziekan wydziału nauk ścisłych miejscowego uniwersytetu, Paul Rivas, sekretarz generalny Towarzystwa Nauk Geograficznych Jaques Léotard, przewodniczący Trybunału Izby Cywilnej Paul Rabaud³⁹. Jak donosił raport konsula polskiego w Marsylii: „Komitet ten rozwinął (...) nader energiczną działalność celem zjednania jak najsilniejszego udziału społeczeństwa i zdołał on zapewnić sobie protektorat

36 „Les Amis de la Pologne”, n° 12/1923, juillet 1923.

37 Rapport sur l'Activité... au 30 juin 1922, BPP.

38 „En général nos comités se fondent avec plei succès, ils réunissent les autorités et lélites provinciales” ... „La légation nous dit d'avoir recours 'a vouns pour le (comité — M.P.) et le menerà bien et nous prmettons de nous adresser à votre obligeance, d'autant plus facilementqu'une fois créer ce comité marseillais pourra vous aider de la manière la plus efficace dans ce que vous entreprendrez pour le bien de la Pologne. Nous Vous serions reconnaissants de nous indiquer avant tout des personnes vraiment dévouées qui pourraient assumer la présidence et la secrétaire. Quels seraient à votre avis les Marseillais qui devraient figurer dans la comité d'honneur ou faire partie du comité d'action?”. R.Bailly do konsula RP w Marsylii T.Nieduszyńskiego, Paris, 12.01.1921 AAN, Konsulat RP w Marsylii (dalej: KRPM), t. 570.

39 AAN, KRPM, Konsulat RP w Marsylii do Poselstwa RP w Paryżu, 2.04.1921, t. 570.

całego szeregu wybitnych osobistości tutejszych..."⁴⁰. Wsparty siłami centrali oraz subwencjami poselstwa RP w Paryżu Komitet organizował odczyty o sytuacji politycznej i ekonomicznej Polski, jej kulturze, historii i nauce. Duże zainteresowanie wywołał P.Pou *Quo vadis Polonia* oraz relacje z podróży do Polski m.in. H.Platona i R.Bailly *Au retour de mon voyage en Pologne*⁴¹. Był też inicjatorem manifestacji przyjaźni polsko-francuskiej, które odbyły się w maju 1923 r. w Marsylii, Aix, Arles, Tarascon z okazji wizyty w Polsce generała Focha i nadania mu godności marszałka Polski⁴². Specjalnością komitetu marsyńskiego były koncerty, a zwłaszcza bale, stanowiące clou sezonu karnawałowego. Skupiały elitę towarzyską. Miały one mieć według opinii konsula RP w Marsylii — „charakter wybitnie propagandowy”⁴³. Komitet Marsylijski współpracował za pośrednictwem polskiego konsulatu z lwowskim Komitetem Przyjaciół Francji, fundował nagrody dla wyróżniających się w języku francuskim uczniów szkół średnich w Warszawie, Krakowie, Lwowie, Poznaniu oraz studentów polskich uniwersytetów „którzy wykazywali największe postępy w studiach języka francuskiego”⁴⁴.

Inny charakter nosiła działalność powstałego nieco wcześniej, bo w 1920 r. komitetu w Lyonie, którego duszą był jego sekretarz generalny Paul Berthelet — Kalamari, publicysta „Le Salut Public. Journal de Lyon”⁴⁵. Rozwijał on akcję propagandową na rzecz Polski przede wszystkim w środowisku nauczycielskim i uczniowskim. Komitet Lyoński działał aktywnie na rzecz Polskiego Czerwonego Krzyża, przedsięwzięł zbiórkę pieniędzy na rzecz ofiar tyfusu i głodu w Polsce (zebrał on w październiku 1921 r. 8. 192 franków). Komitet Lyoński wiele uczynił w środowisku przemysłowym oraz w zapoznaniu Francuzów ze stanem i możliwościami polskiej ekonomii, kładąc nacisk na zwalczanie niekorzy-

40 AAN, KRPM, Konsulat RP w Marsylii do tegoż, 12.03.1921, t. 570.

41 AAN, KRPM, Konsul RP w Marsylii do MSZ w Warszawie, 16.02.1924, t. 570.

42 Taka manifestacja odbyła się m.in. w kwietniu 1921 roku, w sali marsyńskiego teatru Variété, towarzyszyła jej konferencja G.Bienaimé i koncert. AAN, KRPM, Konsul RP w Marsylii do Poselstwa RP w Paryżu, 30.04.1921, t. 570.

43 AAN, KRPM, Konsul RP w Marsylii do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświaty Ludowej w Warszawie, b.d., t. 570.

44 Tamże.

45 P.Berthelet do R.Bailly, Lyon, 21.04.1920, BPP. Prezesem komitetu lyońskiego był Antoine Salles, adwokat; wiceprezesem Barrett-Spalikowska, profesor w l'Ecole Normale d'Institutrices; skarbnikiem Georges Zamlynski, adwokat, sekretarzem generalnym Paul Berthelet.

stnych, płynących z Niemiec opinii o polskim sposobie gospodarowania. Postulował on rozszerzenie francusko-polskiej wymiany gospodarczej. Między innymi podjął inicjatywę zaproszenia Polski na targi lyońskie informując także szeroko o Targach Wschodnich we Lwowie, ich doskonałej organizacji, przybliżając francuskim kołom przemysłowym polski rynek zbytu i rynek surowcowy⁴⁶. Wyróżniający się swą aktywnością sekretarz oddziału w Lyonie Paul Berthelet pomimo stałych kłopotów pieniężnych organizował z dużym powodzeniem przy poparciu polskiego konsulatu wykłady powszechne poświęcone m.in. popularyzowaniu polskiej poezji od Kochanowskiego po współczesność, koncerty, comiesięczne spotkania, odczyty połączone z występami wokalnymi, recytacją poezji i muzyką polską⁴⁷. Komitet w Lyonie angażował się również na rzecz pomocy dla Polskiego Czerwonego Krzyża inicjując zbiórkę pieniędzy na sprzęt medyczny i środki medyczne dla polskich szpitali⁴⁸.

Nie wszędzie jednak działalność stowarzyszenia spotykała się z aprobatą, jak to sugerują raporty jej sekretarza generalnego. Propolska propaganda napotykała niekiedy, szczególnie w latach kryzysu ekonomicznego we Francji na początku lat dwudziestych niechętny odzew miejscowych społeczności, zwłaszcza w regionach południowych, szczególnie dotkniętych bezrobociem i rywalizacją między Francuzami a tanią, emigracyjną siłą roboczą". „Nie sądzimy, żeby nadszedł już moment organizowania odczytów o Polsce w Albi ani w tym departamencie” — pisał przewodniczący oddziału „Les Amis de la Pologne” w Albi. „W regionie jest dużo zagranicznych robotników (Polaków, Hiszpanów, Marokańczyków, Włochów); odczyty propagandowe spowodowałyby — jesteśmy tego pewni — rozbudzenie starej rywalizacji siły roboczej francuskiej i obcej”. W środowiskach górniczych południa (okolice Cognac) trudno było liczyć na sukcesy w organizowaniu konferencji czy odczytów o Polsce i jej kulturze czy historii. „Południe jest „ciężkie”. Jest tu mało entuzjazmu dla Polski — jest ono za daleko od Marsylii” — pisał przewodniczący komitetu w Albi do R.Bailly. Toteż komitet w Albi ograniczył się do akcji charytatywnych. Obejmowały one dzieci polskich górników. I tak wręczono dzieciom 116 książeczek kasy oszczędności z niewielkim wkładem,

46 „Les Amis de la Pologne, 1.01.1922, n° 1”. „Les Amis de la Pologne, 15.01.1922, n° 2”. „Les Amis de la Pologne, 15.03.1921, n° 6”.

47 „Les Amis de la Pologne”, 1.01.1922, n° 1”. „Les Amis de la Pologne”, 1.03.1922, n° 5”.

48 P.Berthelet do R.Bailly, Lyon, 21.04.1920, BPP.

pomagano umieścić kilkoro z nich — upośledzonych w szkole specjalnej, przygotowywano dla dzieci choinki, a dla dorosłych wieczorki śpiewające połączone z pogadankami o wzajemnych związkach polsko-francuskich⁴⁹.

Inicjatywa i koordynacja najważniejszych przedsięwzięć należała do Zarządu Głównego. Współdziałał on początkowo z Biurem Delegacji polskiej na Konferencję Pokojową w Wersalu, a potem z polskim poselstwem w Paryżu. Poselstwo RP dysponowało większymi środkami finansowymi niż te, którymi rozporządzał wcześniej KNP⁵⁰ i przystąpiło do wzmoczonej akcji prasowej. Zmierzała ona do wykreowania pozytywnego obrazu Polski we Francji, zyskania sympatii opinii publicznej, a przez to wywarcia presji na postawę rządu francuskiego i pozostałych mocarstw zachodnich, najpierw w kwestii granic polskich, a także dla zbliżenia między Paryżem a Warszawą. Akcja zbiegła się z twardym kursem Francji wobec Niemiec za rządów Milleranda i Poincaré i równoczesnym dążeniem do utworzenia w oparciu o Polskę oraz sprzymierzone z Francją państwa Europy Środkowo-Wschodniej tzw. kordonu sanitarnego na Wschodzie. W tym też należałoby upatrywać przyczyn poparcia prądowej prasy o zabarwieniu prawicowym, m.in. „L’Opinion”, „L’Echo de Paris”, „Journal de Débats”, „Le Temps”, „Le Petit Parisien”, „Eclair”,

49 Nous n'estimons pas encore que le moment soit venu d'organiser avec quelque éclat des conférences sur la Pologne à Albi ni dans le département. (...). Ilya dans le pays un très grand nombre d'ouvriers étrangers (Polonais, Espagnols, Marocains, Italiens) une conférence de propagande risquerait — nous en avons la certitude — de réveiller ici la vieille rivalité des mains-d'oeuvre française et étrangère. (...) „Le Midi est > dur < qu' il y a ici fort peu d' enthousiasme pour la Pologne qui est beaucoup trop loin de Marseille. Prezes komitetu w Albi do R.Bailly, Albi, 3.10.1924., BPP.

50 AAN, Archiwum Paderewskiego, teka nr 144. F.Pułaski do I.Paderewskiego, Paryż, 21.02.1919. „Dla powodzenia sprawy polskiej jest koniecznością zorganizowanie na wielką skalę akcji prasowej tymi środkami, jakimi rozporządza Komitet, jest to nie do wykonania i dlatego państwo winno uczynić cały wysiłek, aby w tym decydującym na stulecia momencie dostarczyć olbrzymich sum, które dobrze użyte opłacą się znakomicie”. Informacja o przekupieniu „Le Temps”, z którym Biuro Prasowe Szpotańskiego zawarło formalny układ. Cyt. za: A.Deruga: *Polska służba prasowo-informacyjna w Paryżu od XI 1918 do VII 1919 r.* („Biuletyn Nauk Dziennikarstwa” Warszawa 1961, nr 1, s. 82. Tzw. „abonament”, czyli subwencje dla prasy francuskiej pochłonęły w drugim półroczu 1919 r. 33.000 F. miesięcznie, od 1.01.1920 r. — 37.000 F. miesięcznie, od 1.06.1920 — 56.000 F. Subwencje otrzymywały: „Le Temps”, „Petit Parisien”, „Gaulois”, „Le Figaro”, „France Libre”, „Eclair”, „Echo de Paris”, „Mercure de France”.

„Gauloise”, „Mércure de France” dla poczynań polskich w Galicji Wschodniej, na Litwie, a także starań o Gdańsk i Górny Śląsk⁵¹.

O ile kontaktami z prasą paryską zajmowało się poselstwo, to akcja prasowa na prowincji pozostawała w gestii stowarzyszenia „Les Amis de la Pologne”. Zarząd Główny opracował dla komitetów regionalnych „Projet de propagande par la presse régionale” wymieniając, jako jedno z najważniejszych zadań „wszczęć starań zmierzających do umieszczenia w prasie regionalnej aktualnych informacji o Polsce, jej sytuacji wewnętrznej”. Korzystano tu z faktu, że wielu dziennikarzy było członkami stowarzyszenia. Zdaniem autorów instrukcji, obok danych dostarczanych przez l'Agence Polonaise de Presse, artykuły dostarczane prasie lokalnej winny były być uzupełnione informacjami dotyczącymi polskiego życia naukowego, literackiego, artystycznego, społecznego. Szczególny nacisk położono na zwalczanie propagandy nieprzychylniej Polsce. Wszystkie materiały przeznaczone dla prasy podlegały selekcji, które dokonywali Rose Bailly i Henri de Montfort. Oni też dostarczali artykułów, które przesyłano następnie komitetom lokalnym do zamieszczenia w miejscowej prasie⁵².

Dostarczaniem wiadomości o Polsce zajmowało się w okresie późniejszym powołane do życia w roku 1922 biuro prasowe „Les Amis de la Pologne”. W roku 1920 Zarząd Główny korzystał z łamów 18 dzienników lokalnych — 12 publikowało regularnie informacje o Polsce — m.in. „Le Salut Public de Lyon”, „Dépêche de Lille”, „Le Moniteur de l'Oise”, „L'Ouest Eclairé Rennes”, „Le Journal Mulhouse”, „Liberté du Sud — Ouest”, „Nouveliste de Lyon”, „Le Loire Republicaine de Saint — Etienne”, „Le Journal de Rouen”⁵³. Według raportu dotyczącego działalności stowarzyszenia do 30 czerwca 1922 r. umieszczono w prasie francuskiej 603 wzmianki o polsce i 100 artykułów. W prasie prowincjonalnej przeważały teksty życzliwe, podkreślające znaczenie Polski dla utrzymania ładu wersalskiego, postulujące potrzebę silnego organizmu państwowego nad Wisłą. Widziano w niej sojusznika Francji, który będzie w stanie przeciwstawić się zarówno Niemcom jak Rosji Radzieckiej. Często powoływało się na tradycyjne więzi przyjaźni polsko-francuskiej,

51 O roli centralnej prasy paryskiej w kampanii na rzecz Górnego Śląska i jego przyłączenia do Polski oraz przyłączenia do niej Gdańska, Wilna, pisał J. Łaptos: *Francuska opinia publiczna wobec spraw polskich w latach 1919-1925*, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1983.

52 *Projet de propagande par la presse régionale*, bd. BPP.

53 *Rapport sur l'Activité des Amis de la Pologne* BPP.

wzajemne powiązania kulturalno-naukowe. Wskazywano na możliwości kooperacji w przemyśle, handlu, nawet w rolnictwie. Artykuły tego rodzaju, nadające ton kampanii prasowej (m.in. Rose Bailly – Notre créancière la Pologne, Gastone Valrane, Une Grande Nation, Jean de Goitisolalo – Le Sourire de Varsovie, Jean Laignebrun, Pologne czy artykuły anonimowe z cyklu „La Pologne d'aujourd'hui”⁵⁴) przeznaczone były dla odbiorcy masowego, mieszkającego na prowincji. Dopasowane poziomem argumentacji do jego wrażliwości i poziomu świadczyły o znajomości upodobań czytelników, a także realizowaniu wskazań wyżej wymienionej instrukcji. W 1921 r. przez „Les Amis de la Pologne”, tym razem wspólnie z prasą paryską („Le Radical”, „L’Intransigeant”, „L’Excelsior”, „Le Populaire”, „Le Temps”, „Le Petit Journal”, „L’Oeuvre”) na rzecz przyłączenia do Polski górnośląskiego obszaru przemysłowego. Cieszyła się ona poparciem rządu Brianda, który we wszystkich sprawach związanych z realizacją traktatu wersalskiego starał się nie dopuścić do szybkiego odbudowania gospodarki Niemiec⁵⁵. Stąd poparcie dla tej sprawy półoficjalnego „Le Temps” czy też pisma Brianda „L’Eclair”. Inspirowana przez Zarząd Główny i czołowych publicystów Stowarzyszenia prasa prowincjonalna lansowała potrzebę istnienia uprzemysłowionej Polski podkreślając, że alternatywa utraty przez nią przemysłowej części Górnego Śląska groziła wzmocnieniem militarnym Niemiec⁵⁶, a w konsekwencji koniecznością udzielania pomocy osłabionej sojusznicze. Obok argumentacji podkreślającej historyczne prawa Polski do Górnego Śląska („les droits de la Pologne sur la Haute — Silésie sont indiscutables”) w tym przewagę w uprzemysłowionej jego części ludności pochodzenia polskiego zwracano uwagę, iż przyznanie go Polsce przyniosłoby realne korzyści także Francji — chociażby w eksploatacji śląskich kopalń. Zarówno prasa

54 R.Bailly: *Notre créancière — la Pologne*, w: „Gazette de Biarritz”, 20.08.1920, J.Laignebrun: *Pologne*, w: Rhoine et Durance, 10.02.1921, J.de Goitisolalo: *Le Sourire de Varsovie*; „Le Petit Marseille”, 1.08.1920, G.Valran: *Une Grande Nation*; „Le Sémaphore de Marseille”, 14.08.1920 (autor anonimowy), *La Pologne d'aujourd'hui*, tamże 11.03.1921.

55 J.Kukułka: *Francja a Polska po traktacie wersalskim 1919-1922*, Warszawa, 1970, s. 266.

56 (Autor anonimowy), *La Haute-Silésie à la Pologne*: „Les Amis de la Pologne”, 15.06.1921.

paryska, jak i lokalna zwracała uwagę, że do niemieckiego zwycięstwa w plebiscycie przyczyniła się możliwość głosowania emigrantów niemieckich. Prasa obalała mit, że wzmocnione Śląskiem Niemcy wywiążą się z zobowiązań płatniczych względem Francji⁵⁷. Duże znaczenie miało zbieranie podpisów pod petycją, podjęte w okresie szczytowym zmagania polsko-niemieckich w czasie trzeciego powstania śląskiego i rokowań rządu Brianda z Lloyd Georgem co do przyszłości spornego obszaru. Petycja miała na celu wywarcie presji na postawę Francji w rokowaniach z Anglią i zademonstrowanie woli społeczeństwa francuskiego w tej sprawie. Staraniem Stowarzyszenia zebrano 40.000 podpisów indywidualnych (najwięcej w Rennes, Soissons i Beauvais). Uzyskano również zbiorowe poparcie organizacji typu L'Union des Pères et des Mères dont les fils sont mort pour la Patrie, L'Union des Sociétés Sportives féminines, Les Annales, L'Ame Gauloise, Le Conférence du Village, Le Cinéma à la Campagne, La Diplomatic Publique, Le Comité d'Apprentissage, L'Union Nationale des Combattants, La Ligue des Chefs de Section L'Union Française, L'Union Amicale d'Alsace et de Lorraine, La Fédération radicale et socialiste de la Seine, Le Bloc des Patriotes Français, Le Comité Dupleix, większości organizacji katolickich, Instytutu Francuskiego. Dzięki staraniom Stowarzyszenia petycja została opublikowana przez współpracującą w tej materii prasę paryską („Le Temps”, „Le Journal”, „Le Gaulois”, „L'Eclair”, „L'Echo de Paris”), prasę polskojęzyczną oraz dzienniki prowincjonalne („Ouest — Eclair”, „Nouveliste de Bretagne”, „Dépêche et Telegramme de Toulouse”).

„Les Amis de la Pologne” wydało też w nakładzie 20 tys. egzemplarzy broszurę pt. *La Haute Silésie a la Pologne*. Kampania kosztowała 4,5 tys. franków. Koszty te pokryte zostały przez polski rząd⁵⁸. Zaangażowana postawa Stowarzyszenia odegrała w niej niebagatelną rolę, uświadamiając Francuzom konieczność wsparcia polskiego przymierza. Poruszyła ona opinię publiczną zwłaszcza na prowincji, co należałoby uznać za poważny sukces.

57 H. de Montfort: *Les droits de la Pologne sur la Haute — Silésie*; „l' Ouest Eclair de Rennes”, 13 06 1921r., R.Giron: *Vive la Pologne*; „Ame Gauloise”, 15 03 1921r., H. de Montfort: *Le partage de la Haute — Silésie*; „Revue Bleu”, 26 03 1921r., H.Grappin; *Le plebiscite de la Haute — Silésie*; „Chimie et Industrie”, 4 04 1921r.

58 Rapport sur la pétition lancée par „Les Amis de la Pologne” pour l'attribution à la Pologne de la Haute — Silésie industrielle, bd, BPP.

Istotną dla wsparcia polskiej sprawy w Zgromadzeniu Narodowym była postawa grupy parlamentarnej „Les Amis de la Pologne”, złożonej ze stu deputowanych. Jej przewodniczący, Louis Marin stwierdził, że „Francja i Polska ze względów bezpieczeństwa nie mogą się zgodzić, by Niemcy zawładnęły Śląskiem”⁵⁹. Zdanie to, jak wykazała wcześniejsza debata nad polityką zagraniczną w Izbie Deputowanych podzielała większość posłów⁶⁰. Trudno dziś ocenić, w jakim stopniu akcja Stowarzyszenia i aktywność jego grupy parlamentarnej miała wpływ na stanowczą postawę rządu francuskiego, a w konsekwencji na decyzję w sprawie przyznania Polsce części górnośląskiego okręgu przemysłowego. Niewątpliwie przyczyniła się też do upowszechnienia obrazu Polski, wiedzy o jej sytuacji wśród społeczeństwa francuskiego oraz uświadomienia przez nie wspólnych interesów, w tym i zagrożenia ze strony Niemiec. Natomiast skromny zasięg ze względu na brak dostatecznych subwencji ze strony polskiej, ale też niechęci opinii, prasy i władz francuskich miała propaganda na rzecz interesów Polski w Gdańsku, zajęcia przez Polskę Wilna czy też lansowania federacji polsko-litewskiej, konfliktu polsko-czeskiego o Śląsk Cieszyński oraz wojny polsko-ukraińskiej w Galicji Wschodniej. Propagowanie polskich interesów ograniczało się wówczas do publikowania na łamach organu Stowarzyszenia o tej samej nazwie⁶¹ artykułów i notek na powyższe tematy co miało oczywiście ograniczony zasięg. Podkreślano w nich cywilizacyjną misję Polski na wschodzie. Typowym dla tego rodzaju argumentacji były artykuły Henri de Montfort, *La Pologne toujours fidèle à sa mission européenne; Wilno est polonaise* oraz *L'autonomie de la Galicie Orientale*⁶². Lansowano również związek państw bałtyckich pod przewodnictwem Polski⁶³.

59 Wywiad L. Marin'a dla zRzeczpospolitej, „Rzeczpospolita”, 4.08.1921.

60 Chambre des Députés, Débats 1921, Session ordinaire, s. 40-82, cyt. za: J.Kukułka: *Francja a Polska...*, s. 520.

61 Dwutygodnik „Les Amis de la Pologne” poświęcał szczególną uwagę odbudowie Polski ze zniszczeń wojennych, przyjaźni polsko-francuskiej, polskiej literaturze i sztuce. Po 17 miesiącach od daty ukazania się w marcu 1921 r., posiadał 900 abonentów, jego nakład wynosił 1.500 egzemplarzy.

62 Rapport sur l'activité des „Amis de la Pologne”, au 30.06.1922, BPP. „Les Amis de la Pologne”, nr 16, 15.10.1921, nr 20, 15.12.1922, nr 2, 15.01.1922, nr 5, 1.02.1922, nr 21, 1.11.1922.

63 Tamże, nr 19, 1.12.1921.

Dużo uwagi poświęcano Gdańskowi, wskazując na potrzebę włączenia miasta do polskiego organizmu państwowego oraz złą wolę strony niemieckiej w rozwiązywaniu obustronnych konfliktów (*Dantzig — un danger pour la paix du monde, Dantzig à la Pologne*)⁶⁴.

Pewne znaczenie propagandowe miał inicjowany przez Zarząd Główny cykl imprez kulturalnych i odczytów poświęconych sytuacji politycznej — jak to sformułowano — „de la nouvelle Pologne”, jej bogactwom naturalnym, muzyce, literaturze (odczyty poświęcone twórczości Weysenhoffa, Reymonta, Asnyka, Fredry) oraz sztuce. Imprezy były przygotowane przez etatowych pracowników Komitetu. Odbywały się zarówno w Paryżu jak i na prowincji. Łączono je na ogół, celem przyciągnięcia publiczności, z projekcją filmów, koncertami muzyki polskiej, imprezami „fête de fraternité franco — polonaise”. Towarzyszyły im niekiedy występy polskich grup tanecznych, baletowych, wystawy sztuki polskiej⁶⁵. Typową formą działalności propagandowej były poranki muzyczne, gdzie obok części artystycznej (w większości repertuar chopinowski) dominowały odczyty o polskiej poezji, teatrze lub malarstwie⁶⁶. W 1919 r. zorganizowano trzy imprezy typu „fêtes” (w Rennes i Paryżu), w 1920 — 12 (Paryż, Nantes, Lyon, Rennes), w 1921 — 19 (Paryż, Milhouse, Rennes, Versailles, Strasbourg, Marseille), w 1923 — 20, połączonych z wykładami, w 1924 — 46. W dwóch ostatnich latach dominowały imprezy w mniejszych ośrodkach miejskich (Arles, Laval, Barcelonnette, Cognac, Bourg, Chalons — sur — Marne, Commercy, Soissons, Beaune, Rochefort, Saint Omer). Na zbliżonym poziomie kształtowała się liczba odczytów wygłaszanych przez działaczy „Les Amis de la Pologne” (F.Strowskiego, G.Sarrazin, L.Pascal, P.Cazin, G.Bienaimé, R.Bailly). W 1919 r. było ich sześć, w 1920 — 15, 1921 — 35⁶⁷. Organizowane one były na ogół w miastach prowincjonalnych, gdzie łatwiej było przyciągnąć uwagę mieszkańców niż w pełnym spektaklów i imprez kulturalnych Paryżu. Na pytanie, czy owe imprezy cieszyły się wzięciem oraz czy miały

64 Tamże, Dantzig, nr 21, 1.11.1922: Dantzig un danger pour la paix du monde, nr 3, 1.03.1925.

65 Une Fête franco — polonaise à Nantes, 1921, BPP.

66 Matinée musicale, organisée par „Les Amis de la Pologne”, le dimanche 16 février 1920.

67 Rapport sur l'activité des „Amis de la Pologne” au 30 juin 1922, BPP.

szerszy zasięg trudno o jednoznaczną odpowiedź. Niekiedy w prasie lokalnej ukazywały się odnotowujące je wzmianki. Na ogół pozytywnie oceniała je prasa prowincjonalna („avec succès” lub „avec plus vif succès”) — o co nie było trudno, zwłaszcza gdy pochwały te pochodziły z prasy subwencjonowanej przez Stowarzyszenie⁶⁸. Mimo pozytywnych ocen tejże prasy poziom odczytów nie zawsze był zadowalający, o czym zdaje się świadczyć późniejsza notatka konsula RP w Marsylii, przeznaczona dla ambasady w Paryżu: „...pozwalam sobie też zwrócić uwagę na działalność odczytową „Amis de la Pologne” — pisał on — która nie stoi na wysokości zadania. Prelegenci przysłani przez centralę „Amis de la Pologne”, jak pan Baillehache, lub generał Becker okazali się bardzo słabymi i odczyty ich były naiwne. Zdaniem moim działalność odczytowa winna by być poddana kontroli⁶⁹. Na pytanie, czy powyższe oceny należałoby odnieść do okresu wcześniejszego — w świetle zachowanych materiałów — nie sposób odpowiedzieć.

Na uwagę zasługują propagandowe publikacje „Les Amis de la Pologne” subsydiowane przez polskie władze. Wymienić tu trzeba broszurę *En quoi Pologne intéresse la France* (nakład 20.000 egz.), autorstwa G.Bienaimé, *Bibliografia dzieł dotyczących Polski w języku francuskim*, które ukazały się w czasie wojny i w okresie przygotowującym traktat wersalski (1914-1919) *Bibliographie pratique comment se renseigner sur la Pologne* (nakład 2.000 egz.) opracowana przez R.Bailly, broszura *La Haute-Silésie à la Pologne* (20.000 egz.), H.Krzyżanowskiej, *Petite nomenclature des littérateurs polonaises et de leurs chefs d'oeuvre*, litografia portretu Van Loo: Marie Leszczyńska (200 egz.), pocztówki — polskie stroje narodowe (2.000 egz.), powielone odczyty R.Bailly *La France et la Pologne* (9.100 egz.) i księdza Lamblin *La Pologne* (500 egz.)⁷⁰.

Oprócz działalności propagandowej i informacyjnej o gospodarce i kulturze polskiej, obok przedstawienia celów i osiągnięć polityki wewnętrznej i zagranicznej RP przeznaczonej dla społeczeństwa francuskiego „Les Amis de la Pologne” zajmowało się zbiórką książek francuskich ofiarowywanych szkołom, uniwersytetom, instytucjom naukowym w Polsce. Akcja ta, rozpropagowana wśród studentów tzw. grandes écoles

68 „L'Argus Soissonnais”, 1.02.1923; „Le Petit Havre”, 23.02.1923; *Le Petite Marseillais et Croix Provençale*”, 26.04.1923; „L'Echo de Alger”, 1.03.1923; „L'Eclair”, 26.11.1923.

69 AAN, KRPM, Konsul RP w Marsylii do Ambasady RP w Marsylii, 10.04.1936, t. 571.

70 Rapport sur l'activité des Amis de la Pologne au 30 juin 1922, BPP.

(Ecole Normale Supérieure de Saint — Cloud, Ecole Polytechnique), uczniów szkół w Paryżu, Lyonie, Caen, księgarń (Hachette, Colin, Larousse), towarzystw i instytucji naukowych (typu Société de Géographie, Musée de la Guerre) przyniosła dość poważne efekty w postaci zbioru liczącego w 1921 r. 6.000 książek, a w 1922 — 9.000 książek⁷¹. Były to przeważnie dzieła literatury klasycznej i podręczniki. Staraniom stowarzyszenia, dzięki pomocy Francuskiej Misji Wojskowej, aż do początku 1922 r. dostarczano je bezpłatnie do Polski⁷². Z inicjatywy „Les Amis de la Pologne” francuskie Ministerstwo Oświaty przyznało w 1922 r. kilka stypendiów dla polskich studentów. Dla romanistów zorganizowano kursy w l’Ecole Normale Supérieure de Sèvres i l’Ecole de préparation des Professeurs à la Sorbonne⁷³.

Nie zaniedbano też działań o charakterze charytatywnym na rzecz Polskiego Czerwonego Krzyża, prowadząc w środowiskach szkolnych i uniwersyteckich zbiórki pieniędzy (w 1922 r. zebrano 25.000 franków), ubrań i butów⁷⁴. Kwestowano na restaurację Wawelu (35.000 marek polskich w 1922 r.)⁷⁵. Bliskie kontakty, wymagające odrębnego omówienia, utrzymywano z Towarzystwem „France — Pologne” i organizacjami „Les Amis de la France” w Krakowie, Lwowie, Poznaniu, Warszawie, Łodzi i Wilnie⁷⁶. Zabiegom władz Stowarzyszenia należy przypisać ogłoszenie we wszystkich szkołach Francji 5 listopada 1921 r. dniem polskim. W tym dniu odbyły się w nich akademie i odczyty poświęcone Polsce⁷⁷.

Dokonując oceny działalności Stowarzyszenia na rzecz upowszechnienia obrazu Polski we Francji i rozwoju wzajemnych stosunków gospodarczych, kulturalnych i naukowych należałoby jeszcze raz podkreślić, że działało ono w ścisłym porozumieniu z KNP, a potem polskimi placówkami konsularnymi. Podlegało ich wpływom i ingerencji. Z tych samych źródeł otrzymywało subwencje, powiększone o dotacje francuskiego MSZ.

71 „Les Amis de la Pologne”, 1.12.1921, nr 15; Rapport sur l’activité des Amis de la Pologne au 30 juin 1922, BPP..

72 Le Général Niessel, chef de la mission Militaire Française en Pologne à Monsieur le Président de la Société, „Les Amis de la Pologne” A.G., le 25.06.1921, BPP.

73 „Les Amis de la Pologne” nr 16, 15.12.1921.

74 „Les Amis de la Pologne”, nr 8, 15.04.1922.

75 Tamże.

76 Rapport sur l’activité..., au 30 juin 1922, BPP.

77 Note sur la journée polonaise, novembre 1922, BPP.

Swoboda manewru, wybór tematyki i środków oddziaływania były z tych względów ograniczone. Oscylowały one między inspiracjami płynącymi z polskiego poselstwa a zaleceniami Quai d'Orsay. Prawicowa na ogół prowienienca „Les Amis de la Pologne” nie pozostawała bez wpływu na zasięg jego oddziaływania, które obejmowało przede wszystkim funkcjonariuszy państwowych na prowincji, nauczycieli i uczniów. Sukcesem były popularyzacja tematyki polskiej, przybliżenie jej gospodarki, instytucji prawno-politycznych, elementów kultury polskiej. Efektem zabiegów było również uświadomienie wspólnych zagrożeń ze strony niemieckiej. Stąd popularność tematyki górnośląskiej. Zasluga „Les Amis de la Pologne” było przełamanie w pewnym stopniu negatywnego stereotypu Polski. Działalność Stowarzyszenia sprzyjała wzajemnemu poznaniu, ożywieniu i zacieśnieniu współpracy polsko-francuskiej.